PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
Seria: Kultura Fizyczna 2009, z. VIII

Dorota Pawlik*

Historyczno-socjologiczne uwarunkowania kultury fizycznej Maorysów (na wybranych przykładach)

Streszczenie

Maorysi to tubylcza ludność Nowej Zelandii, która, pomimo swojej burzliwej historii i trudnego okresu akulturacji, potrafiła zachować odrębność kulturową. Przekazują oni do dnia dzisiejszego młodemu pokoleniu prastare dyscypliny sportów, nieznane Europejczykom, takie jak: gry patykami, zawody latawców, wyścigi na szczudłach, warcaby, gry zręcznościowe, plemienne tańce. Równocześnie Maorysi, identyfikując się z kolonizatorem brytyjskim, przyswoili sobie sporty *Pakeha*[1] i potrafili osiągnąć w nich znaczące sukcesy, a nierzadko ich popularność w tych dyscyplinach jest większa niż białego człowieka. Dzięki sportowi Maorysi osiągnęli nie tylko poważanie, ale także awansowali w hierarchii społecznej. Po raz kolejny sport i jego uniwersalne wartości przyczyniły się do integracji różnych kulturowo społeczeństw.

Słowa kluczowe: Maorysi, historia, socjologia, kultura fizyczna.

Sport, jedna z wielu dziedzin aktywności życiowej człowieka, znajduje swoje odzwierciedlenie w postawach ukształtowanych przez wzory kultury, współzawodnictwa, walki, dążenia do awansu, kreacji i autorealizacji jednostek.

Sport w każdej swojej postaci posiada wartość swoistą. Może być on traktowany zarówno jako pełnia zabawy, jak i pełnia pracy. Zawiera bowiem w sobie pierwiastek i zabawy, i pracy. Te przeciwstawne, wydawać by się mogło, zjawiska są przeciwstawne tylko z pozoru.

* Socjolog, dr nauk humanistycznych, adiunkt AWF Katowice.

[1] *Pakehã* oznacza w języku maoryskim *Europejczyk*.

Z wielu obserwacji, m.in. socjologicznych, wynika, że zachowania sportowe, w zależności od specjalizacji i poziomu, tracą cechy zabawy, a nabywają właściwości charakterystyczne dla pracy. Chodzi tu między innymi o duży wysiłek fizyczny i psychiczny sportowców, o czas i uwagę poświęconą sportowi, o sytuację wewnętrznego i zewnętrznego przymusu, specyficznego rodzaju reżimu, który towarzyszy sportowi wyczynowemu.

Zabawa, jak wykazywał Johan Huizing, zarówno w środowisku dzieci i młodzieży, jak i też w społeczności dorosłych ma znaczenie kulturotwórcze i osobowościowotwórcze. „Zabawa – jest wielkością daną kulturze, egzystującą przed samą kulturą, towarzyszącą jej i przenikającą ją od samego początku”[2]. Zarówno w sporcie, jak i w przypadku zabawy, celem jest radość bycia razem, ekspresja osobowości, doznania hedonistyczne, manifestowanie czystej gry, osiągnięcia sprawnościowe i moralne.

Zabawa i sport splatają się w różnych kombinacjach z kulturą, religią, polityką, militariami danego społeczeństwa. W społeczeństwach przedprzemysłowych sport pozostaje w łączności ze społeczną więzią rodziny, wsi, plemienia, przynależności stanowej, grupowej itp. Zabawę i sport zrozumieć można w każdorazowym związku społecznym. Zjawiska te dotyczą zarówno społeczeństw przedindustrialnych, jak i wysoko rozwiniętych. Ciekawym przykładem postrzegania sportu i zabawy jest społeczność Maorysów funkcjonująca w ramach społeczeństwa nowozelandzkiego. Z całą pewnością sport jest jednym z wielu czynników przyczyniających się do awansu społecznego Maorysów, stanowiących 15% całej ludności Nowej Zelandii.

Maorysi to nazwa nadana tubylczym mieszkańcom Nowej Zelandii. Słowo *maoryski* jest także używane jako przymiotnik do określenia wszystkiego w stanie naturalnym. *Wai Maori* – stan naturalny jest doczesną, fizyczną naturą rzeczy na tym świecie, pozostającą w opozycji do nieśmiertelnych czy duchowych elementów świata.

Odnosząc się do historii Nowej Zelandii, pamiętać należy o procesie podboju i kolonizacji Maorysów przez Brytyjczyków. Pomiędzy rokiem 1840, kiedy to Brytyjczycy opanowali Nową Zelandię, a rokiem 1844 w północnej części kraju poważnie podupadł handel z Europą, pozbawiając Maorysów dóbr zagranicznych, do których zdążyli się już przyzwyczaić. Dla Maorysów moment kryzysu materialnego był momentem przełomowym w historii: w 1840 wodzowie maoryscy, zgadzając się na podpisanie traktatu z Waitangi, oddali Brytyjczykom to, co z upodobaniem nazywali „suwerennością”.

„Wszyscy staraliśmy się odgadnąć przyczyny, dla których gubernator tak nalega, byśmy postawili te znaki. Niektórzy myśleli, że gubernator chce rzucić

[2] J. Huizing, *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa 1997, s. 15.

czar na wszystkich wodzów, ale nasi przyjaciele *Pakeha* śmiali się z tego i powiedzieli nam, że ludzie z Europy nie umieją czarować. Jedni mówili tak, inni inaczej [...]. Nie wiedzieliśmy, co myśleć, ale bardzo nam zależało, by [gubernator] szybko do nas przyszedł; obawialiśmy się bowiem, że wszystkie jego koce, tytoń i inne rzeczy znikną, zanim przyjedzie do naszej części kraju, i nie zostanie mu nic, by zapłacić nam za zrobienie tych znaków na papierze [...], a kiedy spotkaliśmy gubernatora, mówiący po maorysku [czyli tłumacz] powiedział nam, że jeżeli postawimy nasze imiona albo zrobimy jakikolwiek znak na tym papierze, gubernator będzie nas ochraniał i zapobiegał grabieżom naszej ziemi uprawnej, lasów i wszystkiego, co do nas należy [...]. Mówiący po maorysku mówił dalej o różnych rzeczach, ale ich znaczenie było tak niejasne, że nigdy go nie odgadliśmy. Jedną rzecz natomiast zrozumieliśmy dobrze, bo powiedział to wyraźnie, że jeżeli napiszemy na tym papierze gubernatora, to w konsekwencji duża liczba *Pakeha* przyjedzie do kraju handlować z nami i będziemy mieli w bród cennych rzeczy [...]. Słysząc to ucieszyliśmy się bardzo" (Anonim z plemienia Ngapuhi)[3].

Ze względu na zagadkowość dziwacznych hieroglifów, jakie wodzowie Maorysów załączyli do traktatu Waitangi, mogły one się równać tylko z jego kilkoma postanowieniami. Rząd Jej Królewskiej Mości został zmuszony do interwencji z powodu szeroko zakrojonego projektu nabywania ziemi ogłoszonego przez Kampanię Nowozelandzką. Początkowo rząd zamierzał uprzedzić kampanię i chronić pozostałą ziemię maoryską. Stąd wywierano silny nacisk na wodzów (z towarzyszeniem zwyczajowych darów), by podpisali traktat jako rzecz korzystną ekonomicznie, zapewnienie ich przyszłego dobrobytu. Z drugiej strony kombinacja, jaką oferował rząd angielski, oddanie suwerenności królowej, ale zatrzymanie ziemi dla siebie, była czymś zupełnie niepojętym dla Maorysów: „Mówiący po maorysku mówił dalej o różnych rzeczach, ale ich znaczenie było tak niejasne, że nigdy go nie odgadliśmy"[4].

Sam traktat maoryski jest dostatecznie pełen tajemnic. W punkcie pierwszym „suwerenność", jaką wodzowie zgodzili się oddać, przetłumaczono przez wyrażenie *kawanatanga*, stanowiące modyfikację albo uszczegółowienie utworzone z zapożyczonego z angielskiego słowa dla *govern/governor*, pojęcie, z którym Maorysi mieli mało do czynienia albo wcale nie mieli. Ale w punkcie drugim Maorysom zostaje uroczyście obiecane *rangatiratanga – wodzostwo*, czyli można powiedzieć „suwerenność", ich ziemi, osad i własności.

„Istnieją dwie wersje [traktatu], jedna napisana przez kapitana Hobsona po angielsku i druga, w dużej mierze niejednoznaczna, napisana przez wielebnego

---

[3] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, red. M. Kempny, E. Nowicka, Warszawa 2003, s. 142.

[4] Ibidem, s. 143.

Henry'ego Williamsa po maorysku. Angielska wersja mówi, że Maorysi cedują swoją „suwerenność". Maoryska wersja mówi, że cedują swoją *kawanatanga*, termin stworzony na potrzeby traktatu i niemający znaczenia poza kontekstem zachodniego prawa konstytucyjnego, którego nie znali maoryscy sygnatariusze. Traktat po angielsku gwarantował Maorysom „własność" ich ziemi; po maorysku słowo zostało przetłumaczone jako *rangatiratanga*, co może znaczyć *własność*, ale równie dobrze może znaczyć *wodzostwo*. Maorysowi z roku 1840 trudno byłoby zauważyć różnicę pomiędzy tym, z czego zrezygnował (*kawanatanga*), a tym, co zachował (*rangatiratanga*)"[5].

Problem polegał na tym, że rozróżnienie pomiędzy władzą polityczną a posiadaniem („prawo do") ziemi nie miało dla Maorysów sensu. Dopóki wódz i jego lud zamieszkiwali ziemię przodków i byli gotowi jej bronić, żaden inny wódz nie mógł tam rządzić. Poważny problem stanowiło znaczenie obecności Brytyjczyków albo przyszły los Maorysów. Maorysi mówili, że rząd twierdził, iż będzie jak rodzic, ale okazało się, że to tylko „żołnierze, koszary, policjanci i więzienia".

„Traktat był środkiem do zaślepienia i rozbawienia nieświadomych dzikich", jak mówił ówczesny krytyk. Bez zbędnych wydatków, „szybko i po cichu", Korona wzięła w posiadanie Nową Zelandię. I jeżeli traktat w swej ostentacyjnej trosce o dobrobyt Maorysów nie był całkowitym oszustwem, choć taki cel jest nie do pogodzenia z trwającą masową kolonizacją białych, poddanych Jej Królewskiej Mości, to tkwiła w nim sprzeczność, ponieważ rząd nie miał środków na zabezpieczenie interesów Maorysów i szybko porzucił tę intencję. Wszystkie te wersje wykazują, że nie wierzono, iż Maorysi rozumieją różnicę między suwerennością a prawem własności.

Różnice w interpretacji tekstu traktatu wynikały między innymi z różnic kulturowych, a traktat do dziś wzbudza liczne kontrowersje.

Tyle historia, Maorysi tubylcza społeczność Nowej Zelandii zintegrowała się z czasem z Brytyjczykami i dziś funkcjonują oni w społeczeństwie nowozelandzkim na równych prawach. Zaspakajają swoje życiowe aspiracje, awansują, zyskali prestiż społeczny, zajmują wysokie stanowiska we wszystkich dziedzinach gospodarki, polityki, kultury itp. Z całą pewnością można powiedzieć, że również sport przyczynił się do ich społecznego awansu. Sport, który na etapie społeczeństwa przedindustrialnego traktowany był jako zabawa, dziś odgrywa znaczącą rolę w ich życiu społecznym. Nadal uprawiają wiele dyscyplin nieznanych Europejczykom m.in. gry patykami, szczudła, *games* (gry zręcznościowe), ale odnaleźli się również w sportach ludzi białych i osiągają w nich duże sukcesy.

Oto krótka charakterystyka niektórych wybranych dyscyplin sportów uprawianych przez Maorysów.

---

[5] Ibidem, s. 143.

STICK GAMES – gry patykami

Rzucanie patykami jest jedną z najpopularniejszych rozrywek starych i młodych. Jest wiele sposobów uprawiania tych gier i z wielu pozycji – stojącej, siedzącej czy klęczącej. Młode kobiety odkryły, że czyni to je smukłymi i pełnymi wdzięku w tańcu; jest to równie ważne dla młodych mężczyzn, ponieważ ćwiczy ich w szybkim posługiwaniu się ręką i okiem.

Patyki mają około 1 metra długości. Wiele osób może grać równocześnie, ale gra może być ograniczona do dwóch uczestników. Czasami uczestniczy w niej nawet 40 osób, po 20 w drużynie, rzucając patyki do siebie, jednocześnie lub po kolei.

W niektórych przypadkach celem gry jest rzucanie patyków do przodu i w tył tak, aby się nie dotykały, w innych przypadkach – patyki mają się dotykać podczas przekazywania; w czasie rytmicznego wybijania patykami utrzymywano takt w pieśni *ti rakan*.

W innej formie gry gracze, którzy nie zdołali złapać patyka – odpadają, aż zostanie ostatni gracz, który zwycięża. Kiedy w tą grę grali mężczyźni, mogła ona trwać tygodniami, a nawet miesiącami (z przerwami), aż zostanie tylko jeden gracz.

STILIS – szczudła

Małe dzieci bawią się prostymi szczudłami, wykonanymi z łodyg młodych drzew albo z gałęzi drzewa, z poręcznym schodkiem, utworzonym przez inną gałąź pod odpowiednim kątem. Starsze dzieci lub dorośli używają tyczek z oddzielnymi podnóżkami do nich przywiązanymi. Ponieważ podnóżki często są na wysokości ponad 1 metra od podstawy tyczki, utrzymanie się na szczudłach wymaga dużej sprawności. Są one używane do rywalizacji w przekraczaniu strumieni, a młodzi mężczyźni czasami siłują się na szczudłach.

KATU – latawce (*manu*)

Puszczanie latawców nazywane jest *manu tukutuku*, *tukutuku* oznacza puszczanie sznurka. Latawce są wykonane z łodyg *raupo* lub *toetoe* i wiązane lnianymi paskami, a często także dekorowane piórami. Są wykonywane według różnych wzorów, niektóre w kształcie krzyża, inne w kształcie ludzkich twarzy, a jeszcze inne podobne do ptaków. *Manu* znaczy zarówno *latawiec*, jak i *ptak*. Latawce nazywa się także *kahu* (*jastrząb*) lub *manu pakau* (*skrzydło ptaka*). Dzieci recytują zaklęcia, aby wspomóc lot. *Karere* lub „posłańcy", płaskie drewniane dyski z piórami dookoła brzegów, są puszczane w górę na sznurku przez wiatr.

Dorośli są zainteresowani puszczaniem latawców tak samo jak dzieci, a największe latawce – o rozpiętości skrzydeł 3,6 m lub więcej – muszą być trzymane przez dwóch silnych mężczyzn. Średnia rozpiętość skrzydeł wynosi około 1,5 m.

Muszle sercaków (małże) są przymocowywane do największych latawców, więc mogą one wydawać grzechoczący dźwięk.

DRAUGHTS (*torere* lub *mu torere*) – warcaby

Podstawowym wzorem warcabów maoryskich jest ośmioramienna gwiazda narysowana na piasku albo węglem drzewnym na kawałku drewna czy kory. Gra się ośmioma kamykami, po cztery na gracza. Oba zestawy pionków są jakoś oznaczone, by można je było rozróżnić. Prawdopodobne gra początkowo nazywała się *torere*. Gdy gra w warcaby została wprowadzona, nazywana była przez Maorysów *mu* (być może od *ruszać*), i *torere* stała się odtąd *mu torere*. Mówi się, że Ngati Haua, wódz Tamihana Te Waharoa w 1840 roku zaproponował partyjkę gubernatorowi Greyowi, której stawką miał być cały kraj. Grey odmówił przyjęcia zakładu.

DANCES (tańce)

Różne rodzaje tańców są ważną cechą życia Maorysów. Umożliwiają one oddanie różnych stanów emocjonalnych i są wykonywane przy najważniejszych okazjach. Między innymi przy wyruszaniu na wojnę, zawieraniu pokoju, przyjmowaniu gości, wróżeniu, urodzinach, podczas ceremonii ślubnych i pogrzebowych, witaniu wschodzących gwiazd, co oznacza początek nowej pory roku, w radości i smutku, zwycięstwie i porażce. Tańce są odpowiednie do każdej okazji. Niektóre są wolne i pełne wdzięku, inne dzikie i energiczne, ale wszystkie zakładają użycie głowy, ciała i kończyn, bez względu na to, czy wykonuje się je stojąc, siedząc czy klęcząc. W tańcach uczestniczą zarówno mężczyźni, jak i kobiety, ale taniec *poi*, z pełnymi wdzięku ruchami, jest przeznaczony wyłącznie dla kobiet, podczas gdy *peruperu* (*haka*) jest zazwyczaj wykonywana przez mężczyzn. *Haka* jest zewnętrznym wyrazem silnego poczucia rytmu posiadanego przez Maorysów, który jest widoczny także w innych pieśniach i piosenkach, które towarzyszą tańcowi. Ulubiona maoryska *haka* jest tańcem pozy. W swych dzikszych formach, takich jak *peruperu*, jest demonstracją siły i emocji i zachętą dla wojowników, czyniąc ich żądnymi walki. Oczy i języki poruszane są w wyzywającym geście *pukana*, a tancerze wymachują bronią.

Peruperu prawie zawsze obejmuje pokaz broni, wykonanie tego tańca musi być bezbłędne, ponieważ jest to znakiem powodzenia. Jakiekolwiek błędy mogą oznaczać porażkę w nadchodzącej bitwie. W *hace* zawsze występuje lider. On lub ona nadaje tempo muzyce i dyktuje ruchy tańca, a są zarówno partie solowe, jak i chóralne – wołanie i odpowiedź – w towarzyszącej pieśni.

Haka to taniec, który do dnia dzisiejszego inauguruje wszystkie ważne uroczystości, między innymi sportowe (np. mecze rugby zaczynają się od tańczenia *haka* przez drużynę Nowej Zelandii).

GAMES (gry zręcznościowe)

Każdy duży dom spotkań, w którym gra się w gry oraz praktykuje się inne formy rozrywki, są przenośnie znane jako *whare tapere*. Dorośli, podobnie jak dzieci, grają w gry, a udział w wydarzeniach sportowych nabiera szczególnego znaczenia podczas świąt i zebrań wspólnoty. Gry zręcznościowe, poprzez które młodzi Maorysi rozwijają siłę oraz wyrabiają dobrą koordynację rąk i oczu, są wartościowe, ponieważ dają młodym chłopcom wstępne wprowadzenie w umiejętności walki, które mogą im się przydarzyć w późniejszym życiu.

Sprzęt używany przez maoryskie dzieci pokazuje uniwersalny charakter szczudeł, latawców, kręcących się bąków i innych zabawek. Wiele radości płynie z faktu posiadania mistrzowskich umiejętności wykonywania tych zabawek. Gry i zabawy, do których ich się używa, są istotną cechą maoryskiego życia i obyczajów.

Zabawy na wolnym powietrzu obejmują grę na *moari*, kołobieg bądź karuzelę, jazdę na sankach, bieg, chodzenie na szczudłach, wyścigi kajaków, pływanie, puszczanie latawców, rzucanie strzałkami, zapasy, wspinanie się na drzewo, a także zabawy wodne różnych rodzajów.

Pomiędzy grami zręcznościowymi, które rozwijają sprawności umysłowe oraz manualne, są gry z użyciem patyków, sznurka, kręcącego się bąka, gry ręczne wielu typów, gry polegające na zatrzymaniu oddechu, jak również prymitywne formy warcabów.

BOWLS (kule)

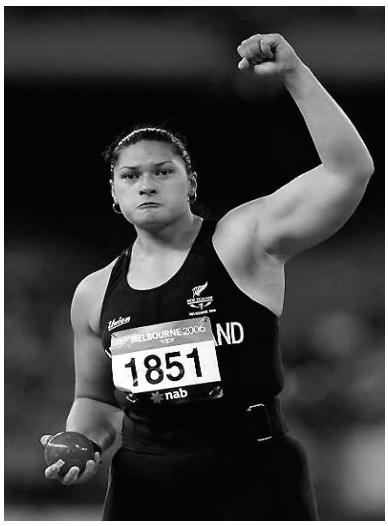
Tysiące chłopców w Nowej Zelandii marzą, aby założyć koszulkę reprezentacji rugby „All Blacks", ale są też przykłady, że młodzi Maorysi osiągają sukcesy w innych dyscyplinach sportu. Jednym z nich jest zawodnik Gisborne 21-letni Shannon McIlroy, aktualny mistrz Nowej Zelandii szkół średnich w *bowls*. Jego nadzwyczajne wyczyny na trawnikach zarówno w kraju, jak i za granicą są częścią planu – zostania mistrzem świata. Zaskakujące rezultaty Shannona burzą stereotyp, że *bowls* jest sportem bardziej związanym z ludźmi bliskimi emerytury niż z tymi, którzy dopiero rozpoczynają dorosłe życie. Ten młody Maorys *bowls* trenuje od 6 roku życia. On i jego bracia poszli w ślady ojca, który większość wieczorów spędzał grając w Gisborne's Kaiti Bowls Club. W wieku 10 lat pokonywał już znacznie starszych i bardziej doświadczonych członków tego klubu. Na uwagę zasługuje fakt, że Klub Kaiti jest prawie w całości maoryski,

Maorysi stanowią 5% liczby ogólnie grających w *bowls* w Nowej Zelandii. Talent Shannona zwrócił uwagę klubów Australii i Anglii. Aktualnie Shannon jest reprezentantem Nowej Zelandii, występując w pierwszym składzie „Black Jacks Bowls".

RUGBY

To absolutnie najbardziej rozpowszechniona gra w Nowej Zelandii. Drużyna „All Blacks" zdobywająca puchary w tej dziedzinie sportu niezmiennie od dziesiątek lat, prawie w 40% składa się z Maorysów. „All Blacks" wygrywali wszystkie mecze w 1977, 1983 i w 1993 roku. Należą do ścisłej czołówki świata, w „Turnieju Trzech", w którym biorą udział Nowa Zelandia, Australia, RPA, wygrywali w 1996, 1999 i w 2000 roku. Któż z fanów rugby nie podziwia siły i szybkości takich graczy „All Black" jak: Keven Mealamu, Richard Kahui, Piri Weepu, Hikawera Elliot. Na uwagę zasługuje fakt, że dyscyplina ta cieszy się także popularnością wśród płci żeńskiej. „Black Fern" to drużyna, która w 2006 roku zdobyła mistrzostwo świata. W jej podstawowym składzie występowała Maoryska Amy Williams, gwiazda żeńskiego rugby.

Można by było mnożyć przykłady maoryskich sportowców; Michael Campell – mistrz Nowej Zelandii w grze w golfa, mistrzowie Nowej Zelandii i Oceanii w sumo – bracia Bill i Andrew Perenara, „Kiwi" – załoga wioślarzy (skład męski i żeński) osiągająca nieustanne sukcesy w World Sprint Championships, Międzynarodowej Federacji (IVF), Beatrice Faumuina – mistrzyni świata w rzucie dyskiem i największa gwiazda nowozelandzkiej lekkoatletyki, mistrzyni olimpijska z Pekinu w pchnięciu kulą Valerie Vili.

Fot. Valerie Vili

Na uwagę zasługuje fakt, że sława maoryskich sportowców w Nowej Zelandii jest czasami większa niż *Pakeha*. Dzięki sukcesom odnoszonym w sporcie przekroczyli oni próg społeczności podbitej przez Brytyjczyków, osiągając poważanie społeczne i poczucie autokreacji. Sport i jego uniwersalne wartości po raz kolejny stały się czynnikami integrującymi ludzi.

Po raz kolejny przekonać się można, że istotą sportu jest poszanowanie dla talentu i wysiłku innych, sprawiedliwość i bezstronność, bez względu na różnice klasowe, narodowościowe i rasowe.

Summary

Sociological and Historical Conditions of Physical Culture of the Maori on Selected Examples

By a short presentation of the history Maori society and its conquer by the British, as well as by presenting some Maori sport disciplines, my goal was to show a social advance of a conquered society by sport.

The position of Maori people in New Zealand society is very high, they play an important role in economy, politics, culture etc.

In sport their fame is sometimes bigger then "Pakeha".

The Maori people still practice many disciplines unknown to Europeans, such as "stilis", "katu", "draughts", "games", by they also do quite well in "white man sports" – bowling, rugby, sumo, golf, winning national championships.

Once more sport became a factor of integration of people, its essence being tolerance for talent, effort, just and neutral judgment no matter of class national or race differences.

Key words: Maori people, history, sociology, physical culture.

Bibliografia

I. Prasa

„Mana" the Maori news magazine for All New Zealands 2007–2008.

II. Literatura

Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej, red. M. Kempny, E. Nowicka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

Huizinga. J., *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa 1997.

Taonga Tuku Iho, *Illustrated Encyklopedie of Tradition Maori Life*, Holland Publishers (NZ) Ltd. 2002.